

Meervoudige veranderingen in het Nederlands

De dynamiek van taalveranderingen

Veel boeken over taalkunde zijn erop gegrondvest: verschillende taalniveaus zoals woordsoorten, betekenis van woorden, en onderscheid in klanken. In dit artikel worden veranderingen daarin op een rijtje gezet. Er zijn echter ook veranderingen op andere taalgebieden die hier eveneens ter sprake komen. Qua tijdsbeeld moet gedacht worden aan veranderingen vanaf 1960, waarbij het, naast de genoemde taalniveaus, gaat om de tamelijk nieuwe wetenschap Sociolinguïstiek, waarding voor dialecten, toegenomen informaliteit en meertaligheid. Al die gebieden worden in het kort beschreven met als doel een zo volledig mogelijk overzicht van verschillende vormen van taalverandering.

Veranderingen op verschillende taalniveaus

Veranderingen in een taal bestaan meestal uit nieuwe woorden (lexicaal), nieuwe betekenissen (semantiek), en klankveranderingen (fonetiek/klankleer). Dat blijkt uit vergelijkingen van oude en moderne teksten. Voor de huidige tijd zijn taalveranderingen ook op te sporen door vergelijkingen van jonge met oude generaties. Per genoemd taalniveau beperk ik mij tot wat voor de meeste mensen herkenbaar is.

Lexicale taalverandering

Bij lexicale veranderingen gaat het om de verdwijning en opkomst van woorden. Zo lezen we in teksten uit de twaalfde tot de negentiende eeuw: camp in plaats van strijd, gheleyden in plaats van begeleiden, moei in plaats van tante, wijf in plaats van vrouw. Nieuwe woorden ontstaan in het kader van maatschappelijke ontwikkelingen. Bijvoorbeeld: aanleunwoning (een woning die verbonden is aan een

verzorgingstehuis); allochtonenstop (instroom van allochtonen tegengaan); apartheidsmuur (scheidingsmuur tussen Israël en Palestina); asielzoekerscentra (complex met huizen voor mensen die asiel aanvragen); kansweigeraar (iemand die geen kans ziet de eigen leefsituatie te verbeteren); kindertelefoon (voor kinderen die met iemand anders dan de ouders willen praten); schandpaal (databank van foto's van veelplegers). Naast de genoemde woorden, die we vooral in de media tegenkomen, ontstaan woorden die door specifieke groepen worden gebruikt. Denk aan de zogenaamde 'straattaal' met woorden als: hill (= jongen), eikelen (= vervelend doen), fitti (= vechten, gevecht) en moeven (= ga weg). Dergelijke woorden komen snel op, maar verdwijnen ook weer snel. Hetzelfde geldt voor bepaalde uitdrukkingen als: foutje bedankt en onder de pet houden.

Sommige woorden en uitdrukkingen raken zodanig verspreid dat ze door veel mensen in alle lagen van de bevolking worden gebruikt. Bijvoorbeeld: gaaf, onwijs, cool, tof, kut en shit; en de uitdrukkingen: meer blauw op straat, een goede insteek, we gaan ervoor, het komt goed. Vanzelfsprekend hangt het lexicale niveau samen met het semantische dat hieronder (als taalniveau) ter sprake komt. Daarnaast is de spelling van belang. De grondslag voor de eerste officiële spelling is aan het einde van de 18de eeuw gelegd. Daarna werd de spelling vastgelegd in 1864 door De Vries en Te Winkel. Het uitgangspunt is de relatering aan de uitspraak. Vanaf 1954 bestaat de "*Woordenlijst Nederlandse taal*", ook wel 'het groene boekje' genoemd. Deze kwam in plaats van de woordenlijst van De Vries en Te Winkel. Bij vergelijkingen van oude en nieuwe woordenlijsten (en van literatuur) zien we welke spellingveranderingen zijn opgetreden. Zo werd vroeger 'ik' als ic, 'gij' als gy, 'paard' als paerd, 'lachen' als lagchen en 'spreken' als spreken gespeld.

Semantische taalverandering

Evenals lexicale veranderingen worden betekenisveranderingen het meest duidelijk bij vergelijkingen van oude en moderne teksten. Vroeger gebruikte men 'varen' voor (weg)gaan; 'gemeen' voor gewoon; en 'prachtig' voor hooghartig. Het zal duidelijk zijn dat die woorden tegenwoordig een andere betekenis

hebben. Een mogelijke oorzaak van een dergelijke verandering is een onwillekeurige toekenning van een andere betekenis die zich automatisch verspreidt. Vooral prominente Nederlanders, die een nieuwe betekenis aan een bestaand woord toekennen, krijgen navolging. Zo kreeg 'gebeuren' een ruimere betekenis, omdat de oud-voetbalcoach R. Miechels dat in een andere context gebruikte. Het woord 'insteek' heeft allerlei betekenissen gekregen, omdat bijvoorbeeld politici een ander woord dan bijvoorbeeld doelstelling willen gebruiken. En 'graag' wordt steeds meer als een beleefdheidsvorm gebruikt in vooral restaurants. Een betekenisverandering kan ook samenhangen met een verandering van gevoelens bij bepaalde woorden. Zo waren vroeger de woorden 'debiel' en 'idiot' beledigend, terwijl ze nu veel gebruikt worden om een mening over de gesprekspartner te verduidelijken. De aanvankelijk aanstootgevende woorden 'lul' en 'kut' zijn minder aanstootgevend geworden. "Lul die je bent.", horen we bij onenigheid tussen mensen, en als iets tegenvalt horen we wel eens 'kut'. In ieder geval zijn het treffende voorbeelden van waar het in het semantische taalniveau om gaat. Verder zien we veranderingen in bepaalde formuleringen, waarbij het dan meestal gaat om een onderscheid tussen indirecte en directe formuleringen: 'Wij volgen een speciaal dieet' in plaats van 'niet voederen' (bij dieren in een dierentuin); 'Vanaf 1 september staan wij weer voor u klaar' in plaats van 'tot 30 augustus zijn we er niet' (op een winkeldeur); 'Voor kinderen is er weinig gelegenheid tot spelen' in plaats van 'laat de kinderen liever thuis' (in een uitnodiging voor een bruiloft).

Fonetische taalverandering

De klank die overeenkomt met de spelling is ideaal voor elke taal. Voor het Nederlands is dat gelukkig meer het geval dan voor bijvoorbeeld het Engels en Frans. Bij een verandering gaat het om bepaalde letters en combinaties die andere klanken hebben gekregen. Die verandering komt echter veel minder voor dan een verandering op bovengenoemde taalniveaus. Uit mijn vergelijkend onderzoek naar dialogen uit literaire en taalkundige werken werd duidelijk dat in de 16de en 17de eeuw sommige mensen

ei en ij uitspraken als ai en aai, wat een afwijking is van de standaardklank ei en ij. Opmerkelijk is dat aan het einde van de 20ste eeuw die afwijking opnieuw is waargenomen door Jan Stroop die in dat verband het woord 'poldernederlands' heeft geïntroduceerd. Veranderingen kunnen zich dus herhalen. De verschuiving van ei en ij naar ai en aai zou zich vooral in Noord- en Zuid-Holland plaatsvinden. Andere klankveranderingen zijn: chroot in plaats van groot, fan in plaats van van, sand in plaats van zand, pattij in plaats van partij, mohgen in plaats van morgen, lopeh in plaats van lopen, en kanda in plaats van kan dat. Meestal gaat de verandering in klank samen met verandering in spelling en uitspraak: mensch werd mens, omdat men geen 'sch' hoorde, scone werd schoon, omdat het door de meeste mensen zo werd uitgesproken. Of de huidige klankverandering ook een spellingverandering teweeg zal brengen, vraag ik mij af, omdat wij waarschijnlijk geen behoefte hebben aan weer een nieuwe spellingsronde. Voor nu is voldoende om te weten dat een taalverandering ook op fonetisch niveau plaatsvindt.

Veranderingen op andere taalgebieden

Naast de genoemde taalniveaus zijn er veranderingen op andere gebieden, die eveneens beknopt worden weergegeven in het belang van een overzicht daarvan.

Sociolinguïstiek

De tamelijk nieuwe wetenschap 'Sociolinguïstiek' kwam in de jaren zeventig van de vorige eeuw goed op gang. Hierin ligt de nadruk op de sociale context van de taal, waarbij het gaat om de volgende factoren:

- Gesprekspartners. Verschillen tussen hen kunnen worden aangeduid met de dimensies status en solidariteit. Bij de statusdimensie gaat het om verschillen tussen de gesprekspartners op het gebied van de maatschappelijke positie, leeftijd en herkomst. De solidariteitsdimensie heeft betrekking op gelijkwaardigheid en gelijkgezindheid, waarbij het vaak gaat om hetzelfde niveau en dezelfde interesses. De aanspreekvormen maken de genoemde verschillen het meest duidelijk: u in geval van statusverschil, jij/je in geval van solidariteit.

Bij non-solidariteit wordt u gezegd om afstand te bewaren. In gevallen waarin status én solidariteit een rol spelen, zoals in de relatie met de ouders, kan de nadruk liggen op solidariteit met als kenmerk het gebruik van jij/je.

- Situaties. In vergelijking met relaties die op bases van status en solidariteit gekarakteriseerd worden, gaat het in situaties om de dimensie formaliteit. Deze kan onafhankelijk van de dimensies status en solidariteit functioneren, omdat hierin hoofdzakelijk de formele of informele situatie centraal staat. Denk bijvoorbeeld aan een politiek debat waarin sprake is van formeel taalgebruik; daarna gebruiken dezelfde personen informele taal ten opzichte van elkaar.
- De vorm van communicatie. Deze factor wordt bepaald door de aard van het kanaal, de soort taal en de varianten binnen de taalsoort. Het 'kanaal' heeft betrekking op het onderscheid tussen spreektaal en

schrijftaal. Schrijftaal is over het algemeen formeler dan spreektaal. Met de komst van de mail is de schrijftaal echter informeler geworden, hoewel bij zakelijke mails veel meer gelet wordt op correcte zinsconstructies en beschaafd woordgebruik. Bij 'de soort taal' gaat het om de taalvariëteit, ook aangeduid als taalcode van de gesprekspartners. Beheersen zij dezelfde taal of hetzelfde dialect? De keuze van de soort taal is afhankelijk van de activiteit en plaats. Bijvoorbeeld, op vakantie in Frankrijk praten twee Nederlanders gemakkelijker met elkaar dan een Nederlander met een Fransman. Binnen de taalsoort worden 'varianten' gebruikt, zoals vakjargon in een vergadering en alledaagse taal op een receptie.

- Taalhandeling: thema en boodschap. Thema staat in verband met de inhoud van het gesprek; het onderwerp waarover wordt gesproken. De boodschap kan expliciet en impliciet duidelijk gemaakt worden.
- Functie van het contact. Meestal willen we

Stichting Methode De Haan

Ideële stichting ter verbetering van het onderwijs

DYSLECTISCH en / of TAAZSWAK

Een taalkundig probleem met een taalkundige oplossing

De stichting verzorgt:

- informatie, consultatie - aanvankelijk lezen en schrijven (Nederlands)
- remedial teaching - aanvankelijk lezen en schrijven (Engels)
- dyslexieverklaring - aanvankelijk lezen en schrijven (Frans)
- voorlichting op scholen
- voorlichting aan ouders
- opleiding Methode De Haan
- gratis dyslexiekrant

Infonummers: 020-4687339 / 6935834 / 06-22453538

Secretariaat: 073-6411604

www.methodedehaan.nl

info@methodedehaan.nl

een doel bereiken, zoals antwoorden op vragen of verzoeken. Voorbeelden van algemene functies zijn: het overdragen of aanbieden van informatie, uitingen van vreugde en verdriet, en routinevragen als: Hoe gaat het met je? Hoe was het op school?

Dialect renaissance

Volgens de indeling van Daan & Blok (1969) kent het Nederlandse taalgebied 27 regionale dialecten, waarbinnen ook weer variaties zijn te horen. Desondanks is de standaardtaal overal gaan overheersen vanwege steeds meer mogelijkheden in het onderwijs en de toegenomen communicatiemiddelen. Steeds meer mensen zijn echter geïnteresseerd geraakt in het dialect van hun geboortedorp en/of woonplaats, waardoor vaak gesproken wordt van dialect renaissance. Dat blijkt uit steeds meer dialectverenigingen, cursussen in dialect, optredens in dialect en publicaties van dialectische verhalen. Bovendien is dialectgebruik door popgroepen populair; bijvoorbeeld 'Normaal' uit de Achterhoek, 'Skik' in Drente, en 'Rowen Hèze' uit Limburg. Mogelijke oorzaken van het gebruik van dialect en de waardering daarvoor zijn:

- De affectieve waarde ervan, zoals zich meer thuis voelen bij de groep die hetzelfde dialect spreekt. Waar men bij wil horen, past men zich in het taalgebruik op aan.
- Vermijding van onderscheid tussen gesprekspartners, zoals met de aanspreekvormen u en jij/je gebeurt. Ongeveer 30 procent van de jongeren en bijna de helft van de ouderen gebruiken dialectische aanspreekvormen, omdat deze vaak maar één vorm of combinatie kennen. Bijvoorbeeld ie/oe in het noordoosten en oosten van ons land, en gij/oe in Brabant. In tegenstelling tot veel andere dialectische woorden, kennen de meeste mensen dialectische aanspreekvormen van vooral hun geboorteplaats. Deze vormen horen we dan ook vooral binnen familiekring.

Informaliteit

In teksten over omgangsvormen lezen we dat iedereen informeler zou zijn geworden. Meestal wordt het verminderde gebruik van u bedoeld, waarbij uitspraken worden gedaan als: "Het u

gebruik lijkt wel afgeschaft." Dergelijke uitspraken worden van elkaar overgenomen, zonder te letten op uitkomsten van systematisch en/of wetenschappelijk onderzoek. Zo is uit mijn landelijke enquête over aanspreekvormen gebleken dat elke generatie onderscheid maakt tussen formele en informele situaties met het daarbij behorend taalgebruik. Het is dus een misverstand te denken dat Nederlanders in 'alle gevallen' minder formeel zijn geworden. Meestal staat informaliteit in verband met specifieke taal binnen een bepaalde groep. Zo bestaan er boekjes en artikelen over de zogenaamde turbotaal, gigataal, oubotaal en jongerentaal. Deze betreffen vaak momentopnames en leveren gemengde gevoelens op. Honderden woorden daaruit komen snel op, maar verdwijnen ook weer snel. De afkomst is moeilijk te achterhalen vanwege een mengeling van verschillende talen en uitdrukkingen. Opmerkelijk is dat bij het gebruik van bijvoorbeeld oubotaal het systeem in aanspreekvormen zichtbaar blijft: bij nadruk op status 'u', bij nadruk op solidariteit 'jij/je'. "Hé pa. Hé jongen, alles kits achter de rits? Ja hoor, en met u?" Aan een vriend wordt gevraagd (naar aanleiding van veel troep): "Wil jij misschien een loempia?" Uit: "Oubotaal", 1999, p.92 en 61, door Jan Kuitenbrouwer.

Over het algemeen wordt de toegenomen informaliteit gekenmerkt door:

- Sneller het gebruik van jij/je/jou en jullie.
- Het gebruik van de voornaam op bijvoorbeeld winkelruiten: Piet Hoefsloot, Paul van Zeeland. Vroeger werd een minister, directeur en specialist met meneer/mevrouw + achternaam aangesproken, tegenwoordig met de voornaam en achternaam. "Wij spreken met Maria van der Hoeven.", zegt een presentator ten opzichte van de minister van OC en W.
- Minder correct taalgebruik, waardoor we niet meer opkijken als een bekende Nederlander zegt: "Hun praten over ... De één heb meer als de ander heb."
- Dialectgebruik en onvolledige zinnen bij het mailen met familie, vrienden en goede kennissen. Daarbij worden ook woorden uit de genoemde specifieke talen gebruikt.

Meer informaliteit is mogelijk, omdat allerlei overlegstructuren zijn ontstaan en veel mensen, vooral jongeren, minder gevoelig zijn geworden voor status ten gunste van solidariteit. Vooral op de toegenomen solidariteit spelen ook postorderbedrijven in: "Beste mevrouw van Hoof. ... Binnen een paar dagen maak jij kennis met de leukste manier van shopping. Jouw manier zit er zeker bij." (Neckermann, juni 2004). We kunnen ons afvragen of klanten hiervan gediend zijn. Per slot van rekening blijft het een zakenrelatie die gekenmerkt wordt door non-solidariteit en een formele situatie.

Meertaligheid

Als laatste vorm van verandering in ons taalgebied wil ik de 'meertaligheid' noemen. Dat is een voorwaarde voor een multiculturele samenleving. Daarbij gaat het tevens om een meerwaarde van de samenleving, die wordt versterkt door een toename van internationaliseringprocessen. Niemand vindt het raar in Nederlandse kranten en tijdschriften advertenties in het Engels te zien, terwijl dat tot ongeveer 1980 nauwelijks waarneembaar was. Het Engels wordt steeds meer beschouwd als tweede en internationale taal voor vooral werk en inkomen. Het zou daarom logisch zijn dat

leerlingen op elk schooltype tweetalig onderwijs kunnen volgen. Bijvoorbeeld een lespakket in het Engels, wat op sommige scholen al gebeurt. Op het ROC bestaan Engelstalige praktijkopleidingen die een 'succes' genoemd worden. Vooral uit angst dat dat ten koste gaat van de eigen taal, hebben verschillende mensen kritiek op meertaligheid, en sommige willen colleges in het Engels tegengaan. Uitgaande van allochtonen, zullen zij het Nederlands leren maar zich ook vasthouden aan hun moedertaal. Soms horen we daardoor een mix van verschillende talen.

Het doel 'een zo volledig mogelijk overzicht van meervoudige veranderingen in het Nederlands' is verwezenlijkt. Dat wil zeggen, dat in dit artikel een verscheidenheid aan veranderingen op zowel verschillende taalniveaus als andere taalgebieden is weergegeven. Daaruit kunnen we concluderen dat taalveranderingen dynamisch zijn.

Dr. Hanny, J.A.M. Vermaas is gastonderzoekster aan de Universiteit Leiden (ULCL) waar zij zich met taalveranderingen bezighoudt. Naast boeken schrijft zij artikelen daarover. Verder geeft zij gastcolleges, ook in het buitenland.